MIFOLOGIK AFSONALARDA EPIK HOMIYLIK MOTIVI TIPOLOGIYASI

Shirinova Fotima Shuhrat qizi
Navoiy Davlat pedagogika instituti 2-kurs magistri
Ilmiy rahbar: (PhD) **Rizayeva M.A**

Annotatsiya: Ushbu maqolada mifalogik afsonalarda uchraydigan epik homiylar, ularning paydo bo'lish ildizlari,bir nechta Epik ko'makchi qahramonlar obrazining mifik asoslari, syujet voqealaridagi o'rni va vazifalari haqida ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: epik qahramon, Xizr obrazi, epik syujetlar, Sulton Hubbi, suv ma'budi, Xizr kesagi, Olovxo'ja pir, nukcha, ertak,doston, Adar xurro, Olov momo, Bundaxshn, Avesto.

ТИПОЛОГИЯ ЭПИЧЕСКОГО МОТИВА ПОКРОВИТЕЛЬСТВА В МИФОЛОГИЧЕСКИХ ЛЕГЕНДАХ

Аннотация: В данной статье представлены сведения об эпических покровителях, встречающихся в мифологических легендах, о корнях их возникновения, мифической основе образа нескольких эпических второстепенных персонажей, их роли и задачах в событиях сюжета.

Ключевые слова: эпический герой, образ Хизра, эпические сюжеты, Султан Хубби, богиня воды, Хизр кесаги, Оловходжа пир, нукча, сказка, эпос, Адар хурро, Олов момо, Бундахшн, Авеста.

TYPOLOGY OF THE EPIC PATRONAGE MOTIF IN MYTHOLOGICAL LEGENDS

Abstract: This article provides information about the epic patrons found in mythological legends, the roots of their emergence, the mythical basis of the image of several epic supporting characters, their role and tasks in the events of the plot.

Key words: epic hero, image of Khizr, epic plots, Sultan Hubbi, water goddess, Khizr kesagi, Olovkhoja pir, nukcha, fairy tale, epic, Adar khurro, Olov momo, Bundakhshn, Avesta.

Mifologik afsonalarda epik homiylik motivi tipologiyasi O'zbek folklorining an'anaviy mifologik personajlaridan biri hisoblangan Xizr obrazi doston, ertak va afsonalarda o'ziga xos tarzda tasvirlanadi. Ertaklardagi Xizr obrazi epik qahrarnonni mushkul holatlardan xalos qiladigan homiy yoki o'zining yo'l-yo'riqlari,nasihatlari

va g'aroyib sehrli qudrati bilan unga yaqindan yordam beradigan g'ayritabiiy ko’makchi vazifasini bajarsa, afsonalarda qadimiy mifologik qarashlarni nisbatan mukammalroq aks ettirganligi bilan xarakterlanadi. O’zbek folklorida bu mifologik personaj boshiga mushkul ish tushgan epic qahramonga homiylik qiluvchi afsonaviy xaloskor, zukko nasihatlari bilan yaxshilik qiluvchi donishmand, hayot suvini ichganligi uchun abadiy barhayotlikka erishgan afsonaviy payg'ambar, ezgu pir yoki aziz avliyolardan biri sifatida talqin qilinadi.Xizr o’ziga xos sifatlariga, ko’rinishi va vazifalariga ega mifologik obrazlardan biridir. U haqda xilma-xil tasavvur va ishonchlar keng tarqalgan. Xizr bilan bog'liq xalq qarashlari, bu mifik obraz ishtirok etgan epik syujetlar o’zbek folklorida u bilan aloqador mifologik qarashlar silsilasi mavjudligini ko’rsatadi[1]. Dehqonlar xirmonni sovurib bo’lgach, chosh ustiga yetti dona toshni qo’yib, buni ‘’Xizr kesagi yoki baraka kesagi’’ deb atashgan. Bolalar choponining orqasiga yetti xil matodan quroq qilinishi udumining Xizr homiyligi bilan aloqadorligi, shuningdek, o’g'il bolalar do’ppisiga yetti qora tosh solib tumor qilinishi odatining Xizr madadi va uning yosh bolani yovuz kuchlardan himoya qilish vazifasi bilan bog’liqligi qimmatli dalillardan biridir. Xullas, Xizr obrazi hamisha mifologik homiy, madadkor ruh, chol qiyofasidagi g'ayrioddiy ko’makchi sifatida tasavvur qilingan. Xalqimiz orasida Xizr ezgu homiy sifatida qaraladi. An’anaviy xalq tasavvuriga ko’ra, Xizr, odatda, odamlarga oq soqolli, oq kiyimli chol sifatida namoyon bo’ladi. Ayni paytda Xizr o’z shakl-shamoyilini o’zgartirgan holda ham uchrashi mumkin. Turk mashoyixlarining “Har kun ko’rsang, Xizr bil, har tun ko'rsang qadr bil” deyishlari zamirida ham boshqa majoziy ma’nolar qatorida ayni tasavvur turibdi. Odatda, har bir odam umri davomida uch bor Xizr bilan duch keladi, deb aytiladi,lekin aksariyat hollarda odamlar Xizr bilan uchrashganlarini bilmaydi. Afsonalarga ko’ra, Xizrni boshqalardan farqlovchi belgi, uning bosh barmog’ining suyaksiz ekanligidir. Shu sababli har bir odam biror kishi bilan ko’rishganda sezdirmay u kishining bosh barmog'ini ushlab ko’rishi kerak emish. Mabodo bu barmoq suyaksiz bo’lsa, undan o’z tilaklarini so’rasa, Xizr bu tilaklarni amalga oshirar ekan. Odatda, Xizr odamlarning uchtagacha tilagini bajo keltirar ekan. Asosan, Xizrdan umr, farzand, davlat, martaba so’rash motivi ko’p uchraydi yoki Xizrning o’zi duch kelgan kishisidan ikkita bir-biriga qarama-qarshi maqsadning birini tanlashni so’raydi. So’rovchi nimaniki tanlasa, o’sha bajo bo’ladi. Xizrga uchragan odamni el orasida "Xizr ko’rgan”, “Xizr dorigan” deyishadi. Xiva shahrining Mayvastan mahallasida Qari Olovxo’ja yoki Olov Xo’ja pir mozori mavjud bo’lgan. Bu muqaddas joy haqidagi afsonada hikoya qilinishicha, Olovxo’ja shunchalik g'ayritabiiy kuchga ega bo’lgan ekanki, hatto olovda ham yonmas ekan. Bir kuni bir otashparast podsho buni sinab ko'rish uchun ellik arava o’tin keltirib, uning o’rtasiga Qari Olovxo’jani o’tirg'izib qo’yib, so’ngra olov yoqishni buyuribdi.

[1] O’zbek mifologiyasi.www.ziyouz.com

Alanga so'nganidan keyin Olovxo’janing kul-puliyam qolmagandir, deb o’ylagan odamlar ne ko’z bilan ko’rsinlarki, u soppa-sog' turgan emish.[2] Boshqa bir rivoyatga ko’ra, Olovxo’ja pir Xivadagi To’rl shovvoz bobo maqbarasida o’ziga dahma qurdirishni xondan ikimos qilgan. Ammo xon Mayvastanda unga atab maqbara bunyod etgach, Olovxo’ja arazlab Ko’hna Urganehga, Shayx Najmiddin Kubro qadamjosiga ketgan, deydilar.[3] Olovxo’ja obrazining tarixiy asoslari zardo’shtiylik davri mifologiyasiga borib taqaladi. Ma’lumki, o’tmishda har bir qabilaning doimo yonib turadigan o’chog’i bo'lgan, bunday o’choqlar muqaddas hisoblanib, ularning olovi sira o’chirilmagan. Ana shunday muqaddaso’choqlardan biri qadimgi Xorazm madaniyatining noyob obidasi Jonbosqal'a yaqinidagi ibtidoiy ovchilar qarorgohi o’rnidan topib o’rganilgan. Ajdodlarimizda o'choq va olov mo’tabar tutilganligini hozirga qadar saqlanib qolgan ko’plab rasm-rusumlar va aytimlar ham tasdiqlaydi. Xususan, Toshkent viloyatining Bo’ka tumanidagi Qoraqo’yli qishlog'ida nikoh to'yining ertasi kuni oilaning o’chog'idagi o’t alanga olganda kelin o’choqqa salom qildirilgan. Bunda kelin olov yonib turgan o’choqqa bir bo'lak quyruq yog'ini tashlagan. Ana shu udum “yog'-o'choq” deyilgan[4] Andijon viloyatining Xo’jaobod ifimanida urf bo’ lgan **"o’tga chaqirdi**” udumida esa to’yning ertasi kelin qo’ni-qo’shnim va qarindosh ayollar guvohligida o’choqqa yog' quyilgan.[5] Qashqadaryo viloyatida esa kayvoni kelinning qo'liga ozgina moy solingan cho’michni tutqazib, o’choq yoniga boshlab borgan. So’ngra **"Qo’ling yog'lik bo’lsin’’,** - deb kelinga cho'michdagi moyni o’choqqa to’ktirgan.’’ Xalq qarashlariga ko’ra, o’choqdagi o’tda shu xonadon ahli ota-bobolarimng ruhi namoyon bo’lar emish. O’choqdagi olovni o’chirish -- ajdodlar ruhining ramziy madadi va ruhiy homiyligidan mahrum bo’lishni anglatgan. O’zbek mifologiyasida olovning antropomorf, ya’ni inson shaklida tasavvur qilinishi va obrazlantirilishi an’anasi mavjud ekanligini uy o’chog'ini o’ziga makon qilgan mifologik personaj olov momo haqidagi tasavvurlar ham tasdiqlaydi. Etnograf olima O.A Suxareva tomonidan XX asrning 20-yillarida Samarqand shahrining Go’ri Amir yodgorligi atrofida yashovchi aholi orasidan topilgan ma’lumotlarga ko’ra, doyalar tug'ruq boshlanishidan avval bo’lajak ona yotgan uy ostonasining ustiga "nukcha”, y a’ni pilik yoqishgan va “Ostonaga nukcha qo’ydim, Olov momo keling, obi otashdek tez keling!” - deytshar ekan.[6] Bundan tashqari, “Bundaxishn”da aytilishicha, birinchi muqaddas **olov** “Adar xurro”ni Jamshid

[2] Ипак Йули афсоналари. Туплам, нашрга тайинловчи, сузбоши ва изохлар муаллифи: М.Журасв. — Тошкент: Фан, 1943. - .42.
[3] Рахмонов Д.. Юсупов С. Хоразмда мукаддас жойлар ва уларнинг вужудга келиш сирлари. ~ Тошкент. 1963. - Б. 13.
[4] « УзР Узбек тили , адабиёти ва фольклор институти Фольклор архиви. Инв.1648.
[5] Журабоев А. Узбек тили туй маросим номлари (Андижон группа асари материаллари асосида): Филол. Фанлари номзоди ... диес. Тошкент, |97|, _ В .200 -2 01.
6 Шониёзщв К. Учбеки-карлуки. Ташкент, 1964 .1 5 1 -1 5 2 .
[6] Сухарева О .М Мать н ребенок у таджиков . Самарканда и кишлака Кусохо. Каимбадам и Ш.кристана) / Праи. Т.З. - Ташкент, 129. - С .128 .

Xorazmda yoqqan emish. “Avesto”da olov ma’budi “Atar” (ya’ni “O’tar” - “o’t egasi”) obrazi ham mavjud. Qari Olovxo’ja xorazmliklarning olov kulti hamda o’t-olovni o’zida mujassamlashtirgan ma’budlar to’g'risidagi qadimgi mifologik tasavvurlari asosida yuzaga kelgan. Demak, Olovxo’ja obrazi bilan bog’liq tasavvurlarning kelib chiqishida qadimgi zardo’shtiylik mifologiyasidagi olov tangrisi - Atar (ya’ni O’t+-er) haqidagi miflar ham muhim rol o’ynagan. Ajdodlarimizning buyuk ma'naviy obidasi hisoblangan ‘’Avesto’’mifologiyasi o’zbek folklori obrazlar tizimining shakllanishi va taraqqiyotida muhim o’rin tutgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbek mifologiyasi.www.ziyouz.com

2. Ипак Йули афсоналари. Туплам, нашрга тайинловчи, сузбоши ва изохлар муаллифи: М.Журасв. — Тошкент: Фан, 1943. - .42.

3 Рахмонов Д.. Юсупов С. Хоразмда мукаддас жойлар ва уларнинг вужудга келиш

сирлари. ~ Тошкент. 1963. - Б. 13

4. « УзР Узбек тили, адабиёти ва фольклор институти Фольклор архиви. Инв.1648.

5. Журабоев А. Узбек тили туй маросим номлари (Андижон группа асари материаллари асосида): Филол. Фанлари номзоди ... диес. Тошкент, |97|, _ В .200 -2 01.

6 Шониёзщв К. Учбеки-карлуки. Ташкент, 1964 .1 5 1 -1 5 2. Сухарева О.М Матьн ребенок у таджиков . Самарканда и кишлака Кусохо. Каимбадами Ш.кристана) / Праи. Т.З. - Ташкент, 129. - С128

.